

Ігор Башенко

БАШЕНКО Ігор Володимирович — викладач кафедри філософії, суспільних наук, українознавства та української мови ВНЗ «Українська медична стоматологічна академія». Сфера наукових інтересів — історія світової культури та історія російської філософії XIX-XX століть.

ДИЛЕМА ВІРИ І РОЗУМУ У ФІЛОСОФСЬКІЙ КОНЦЕПЦІЇ Л. ШЕСТОВА

Уже понад століття триває «повстання» людини проти загальноприйнятих і «вічних» істин, цінностей, ідей, які відривають людину від живильних джерел і реального буття, нівелюють її особистість і намагаються ув'язнити її творчу енергію у «карцері» умоглядної необхідності. Це «повстання» супроводжується намаганням віднайти нові цінності і смисли, виробити нові духовні основи людського буття, які б зберігали онтологічну та особисту гідність людини, її здатність вільно творити власну суспільну історію. За таких умов особливої актуальності набувають філософські пошуки Л. Шестова, котрий послідовно доводив, що завдання філософії полягає не в тому, щоб навчити нас смиренню і покірності, а в тому, щоб звернутися до людської особистості, людських переживань нинішнього, а не майбутнього [1, с.255]. Для реалізації цієї ж мети філософія має розкрити значення віри як стрижневої компоненти філософських роздумів Л. Шестова. Віра у Шестова виступає не проти розуму, а проти догматичної віри в його всесильність. Віра є сферою необмежених можливостей, які недоступні розуму. Розум сам є площина, плоскість, поверхня, він не дає піднятися вгору і докопатися до суті. Віра, народжена стражданням, відкриває новий вимір мислення. Розуміння віри Шестовим не є втечею від реальності, а є надією людини, коли вона виходить з глухого кута кінцевості людського існування. Не спокійна містика, а трансцендентна метафізика є філософським кредо Шестова. Віра не є лише вірою у всеможливість і спасіння як можливість, вона для Шестова є вірою в Бога. Бог виступає всемогутнім, а не всеблагим, всезнаючим, спокійним і т.д. Бог — це необмежені можливості, виведення людини за межі загального, доброго і злого, за межі минулої історії. Бог же, виправданий розумом, позбавляється предикату життя, бо розум не може створити нічого живого — у спостереженні розумом ми бачимо дійсність, а Бог є всеможливість, абсурдність з точки зору розуму. Саме буття, те, що дійсно існує, не є визначеним необхідністю, воно саме визначає все, його територія — територія свободи.

Виходячи із зазначеного, метою пропонованої статті є аналіз проблеми взаємовідношення віри та розуму у філософській концепції Л. Шестова як засадчиної у його філософській антропології. Обсяг книг і статей, присвячених аналізу творчості Л. Шестова, досить великий. Вважаємо за доцільне виділити такі групи робіт:

- 1) дореволюційні праці, де розглядали проблему безпідставності та проблему сенсу життя у філософії Л. Шестова (М. Бердяєв, В. Іванов-Розумник, В. Базарів, Б. Грифцев);
- 2) роботи представників російської еміграції та західної філософської думки, що розглядали деякі риси релігійного світогляду Л. Шестова (М. Бердяєв, С. Булгаков, Е. Глоберман, В. Зеньковський, А. Камю, Дж. Клан, Ф. Колістон, М. Лосський, Ю. Марголін, Ч. Мілош, Б. Мортін, К. Хілл та ін.);
- 3) дослідження радянських авторів, у яких аналізувалися вплив світогляду Ф.М. Достоєвського на творчість Л. Шестова, проблеми місця Л. Шестова в екзистенціальній філософії, його ставлення до засновників західноєвропейського екзистенціалізму, проблема утопії у творчості філософа, проблема співвідношення особистості і суспільства (В. Асмус, Ю. Бахнікін, Е. Бурак, В. Вувакин, Р. Мальцев, Р. Іванов, В. Єрофеев, Н. Окунцев, К. Чикобава та інші);

- 4) новітні роботи, у яких досліджуються соціальні та ідейні передумови філософії Л. Шестова, філософський ірраціоналізм як методологічна основа його вчення, традиціоналізм й антитрадиціоналізм у його філософії, особистість як основа його філософської концепції, проблема сенсу життя, етичні погляди філософа тощо (О. Афанасьєв, М. Батов, В. Бельзерцева, О. Волкогонова, О. Данилевський, О. Єрмішин, Т. Захарова, В. Капустіна, Н. Клименко, В. Курабцев, О. Марченко, Л. Морева, С. Поляков, О. Рябоконт, Д. Сухушина, З. Шитов та інші).

Для Л. Шестова «оновлення розуму» — це відірваність особистості від ґрунту світської всезагальної моралі та «істини», воля індивіда переступити через страх людського осуду й непізнаності істин життя, увійти в хаос мислення й буття, шукаючи того, хто є більшим від суспільної моралі, знання, досвіду. Хаос страшний, страшний для нас, він здається джерелом будь-якого зла, загрозою для людського життя. Шестов вважає, що хаос є відсутність будь-якого ладу, отже й того, який відкидає можливість життя. Хаос зовсім не є обмеженою можливістю, а є щось зовсім протилежне, тобто можливість необмежена. Осягнути й прийняти абсолютну свободу нам безкінечно важко, як важко людині, яка завжди жила в темряві, дивитися на світло. Але це, зрозуміло, не є запереченням. Тим більше, що в житті, у тому житті, яке виникло в нашому світі, де панує лад, трапляються труднощі набагато більші й абсолютно неприйнятні, і той, хто знає ці труднощі, не побоїться пошукати щастя з ідеєю хаосу, і, можливо, впевниться, що зло не є запереченням [2, с.220]. Л. Шестов робить висновок, що суспільна мораль, людський розум і логіка у важливий момент відрікаються від самої людини. Для них характерним є поняття всезагальності, обов'язковості, глобальності. «Розум» і «мораль» хитрощами видерлися на п'єдестал істини і готові вбити кожного, хто зазіхне на їх недоторканість.

І недаремно говорили предки, що горе тій людині, яка буде противником власного розуму. Суспільна мораль і розум правлять світом, засновуючи свої «закони», але відчуті на собі весь тягар помилок і прорахунків цих «законів» випадає саме на долю людини, особистості. «Розум» і «мораль» створили собі культ, якому зобов'язаний вклонятися кожний. Культ розуму, суспільної моралі та всезагального добра панує у світі, панують «глобальні» обов'язки ідеї над індивідуальним мисленням і відчуттям. Мислитель чітко розрізняє розум та культ розуму, розум та глузд, розум божественний та розум людський. Він указує на те, що сліпе підпорядкування культу всезагального, «практичного» розуму і суспільної моралі деформує відчуття свідомості і дух особистості. Треба мати на увазі, що часто його розуміють як ворога мислення, розуму, істини, науки, філософії, але філософ тільки був проти перетворення їх на ідолів, які поневолюють свободу людини.

Догматичному мисленню з його законом тотожності Шестов протиставив мислення адогматичне, для якого все неможливе є можливим, розум повинен угамувати свої гордощі всезнання, бо він має справу тільки з необхідним і всезагальним, а справжня реальність є ще й випадковістю, самотністю й хаосом. Шестов — не ворог філософії, але він був одним з найсильніших критиків раціоналістичної філософії, її орієнтації на науку та погордих намагань стати чистою наукою. З його точки зору філософія не повинна бути наукою. Однак це означає, що вона може дозволити собі все що завгодно: ні, філософія сприймає умовну цінність «норм» розуму, але веде нас на межі розумності, йде за вірою, не раціоналізуючи останню, «вчить нас жити в невідомості». Намагання, як вважає Шестов, розуму охопити всю повноту істини є безпідставним. Розум повинен притримати свої гордощі, якщо людство хоче вижити. Віра не може вести в «невідоме», але завжди відводить від відчаю, тому відчай віруючого завжди традиційно співвідноситься з гріхом і невір'ям. Переходячи до сфери релігійного, шестовська філософія не звільняє від відчаю, а навпаки — підсилює його. Якщо раніше відчай був перед «звичайними істинами» й «законами природи», то тепер «віра» і приносить відчай перед Божественним. Немічність людської свідомості, за словами філософа, і думка про те, що «Бог вимагає неможливого», повністю замикає «Я» в межах відчаю. Постійний приплив відчаю в індивідуальному житті, за Шестовим, пов'язаний з неспроможністю поглянути у вічі смерті і божевілля. Смерть і божевілля неможливо подолати. «Потрібно шукати того, хто вище

співстраждання й вище добра. Потрібно шукати «Бога» [3, с.187] — проголошує Шестов. Якщо ж довго симпатизувати «мороку» й «нічому», то згодом це ставить під сумнів «Я»; віра врешті-решт потребує саме такої жертви: «Він приходять після тяжких випробувань, які спалюють людську душу» [4, с.114]. Звертаючись до Святого Письма, до аналізу історії релігії, філософ виявляє свого «старого ворога». Розум, на його думку, що був колись піднесений до «небес» (тобто і в межі релігійного життя) афінськими мислителями, повністю спотворив богосвідомість і саме релігійне життя. Зрозуміло, що, увійшовши в цю сферу, розум почав переглядати й усвідомлювати Божественне згідно зі своїми принципами й нормами. Тобто, розум почав давати настанови духові саме в тих сферах, де раніше йому існувати було заборонено. Звісно ж, у розумі криються великі гордощі, через що він зазіхає навіть пізнати Царство Боже. Законотворчість розуму в релігійній сфері позбавляє Бога всемогутності, творчої динаміки, тобто переводить те, що «пізнати не можна», в ідею і поняття.

На думку Шестова, розум з його прагненням до істини та добра, з його категоричними вимогами — це те, що принесло плоди з забороненого дерева. Від цих плодів людина знесилила і втратила здатність убачати у своєму безсиллі нещастя, втратила бажання боротися з ним. Після падіння прийшов до людини і страх, страх перед Ніщо, який приспав людський дух, паралізував людську волю. Страх цей, на думку мислителя, дає людині сам розум, який вселяє в її душу недовіру до божественної свободи і бажає стати на місце Бога. Розум змушує людину віддати перевагу надійній необхідності і гарантованому привілею правоти в розрізненні добра й зла перед таємничою, нічим не обґрунтованою, парадоксальною свободою віри. Але часто, коли людина, звертаючись до Бога, починає допитуватись, який це Бог і чи відповідає Він створеним уявленням про верховну істоту, вона, як вважає Шестов, повторює — злочин Адама, хоча й гадає, що таким чином реалізує свою свободу. Вона перевіряє Бога тим знанням, котре принесли їй плоди з забороненого дерева, не підозрюючи навіть, що її страх, всі її побоювання знаменують собою втрату свободи. Першим кроком до Бога є не готовність подолати хоча б подумки той тягар, те тяжіння до центру, до ґрунту, до постійного й сталого, з котрим люди так зжилися, що вбачають у ньому не тільки свою природу, але й природу всього живого. Тільки забувши «закони», що так міцно прив'язали нас до обмеженого буття, і здобувши «беззаконня», як «першу і найістотнішу умову життя», ми можемо підвестись над людськими істинами і людським добром. Щоб підняти, треба втратити ґрунт під ногами. Усім можна пожертвувати скаже пізніше філософ «щоб знайти Бога» [5, с.324], і насамперед нашими вічними й нематеріальними істинами, які «позитивна філософія» за їх нематеріальність й удавану вічність поставила на місце Бога. Розумові з його недосконалими істинами, вважає Шестов, потрібно протиставити Абсурд з його відчаєм від тих спустошень, які внесли у всесвіт незалежні від волі Божої істини. Від них, переконаний він, пішов гріх, а спасіння — не в пізнанні неминучості всього, що відбувається, і не в добротності, котра, усвідомивши неминучості, «добровільно» їй скоряється, а у вірі в Бога, для якого все можливо, який все створив своєю волею і перед лицем якого все нестворене є лише жалюгідне й пусте ніщо. Бог Шестова — це Творець, який творить все з нічого, для якого немає нічого неможливого. Віра відкриває перед людиною шлях до неможливого, дарує їй силу творчості, робить її співучасником творіння, що триває, де кожний момент, кожна мить приховує в собі можливість Преображення. Метафізичний Бог Шестова має нічим не обмежену могутність, яка дає світові нескінченну множинність можливого. Досвід віри відкриває новий вимір мислення, розсуває горизонти свідомості, виводячи її за межі «немислимості абсурду» до можливості глибинного переживання безмірної надії. Коли людина стикається з диханням Божим, приходять кінець всезагальним правилам — починаються нічим не обмежені можливості, які виключають будь-яке людське передбачення. Так, коли Мойсей стояв на горі віч-на-віч з Богом, не було закону: зійшовши з гори, він став керувати за допомогою закону. Там, де Бог, там немає законів — там свобода. І де немає свободи, там, на думку мислителя, немає Бога. Бог, за Св. Письмом, до якого звертається Шестов, «не пов'язаний» ніякими правилами, ніякими законами; Він сам — джерело правил, всіх законів, володар над усіма правилами та законами. Ця думка, набуваючи дедалі більшої гостроти, за визнанням самого Шестова, доходила до сміливого і зухвалого твердження, що

першооснова божественної сутності — нічим не обмежене свавілля, що нічим не пояснюється й нізвідки не виводиться. Але «по той бік добра і зла», там, де закінчуються можливості розуму, вступають у свої права абсурд та віра — свавілля збігається зі свободою, вважає філософ. Вона не страшна, а милостива, «не гармоніє з необхідностями, не визнає за ними святості» — вона сама свята [6, с.432]. Як писав Кіркегор, свобода не є здатність вибирати між добром і злом, як зазвичай думають, свобода — це можливість, а можливість вибору між добром і злом — свобода, поневолена гріхом, вона пропустила у світ зло й безсила вигнати його з життя. Тому, вважає Шестов, чим більше людина переконана, що її спасіння пов'язане зі знанням та умінням розрізнити добро і зло, тим глибше проростає й сильніше вкорінюється в неї гріх. Для Бога, твердив Шестов, не існують ні моральні санкції, ні розумні підстави, він не потребує смерті, підтримки, ґрунту. Безґрунтовність, доводить філософ, — основний найпринадніший і найнезбагненніший привілей божественного. А оскільки ми повинні прагнути того, щоб у нас було те, що є у Бога, і Бог є остаточна мета наших устремлінь, то відчайдушна «боротьба віри за можливість» рано чи пізно приведе нас до свободи не тільки від моральних оцінок, а й від вічних істин розуму.

Виходячи з усього зазначеного, можна зробити такі висновки:

1) Для Шестова віра є станом Абсурду, що дорівнює свободі, інакше кажучи, віруючий філософ живе Абсурдом. Віра — Абсурд, але саме він відкриває людині те, що раніше було неможливим. Саме «Абсурд» як «якість» здатний протистояти абсурду, що якості не має, абсурду буття, тому абсурду «звичайних істин», що їх проголошує розум.

2) Свобода для Л. Шестова полягає в тому, щоб людина не підкорилася ніяким законам, щоб знання й етичні норми не перетворювалися на культ. Він розуміє свободу як можливість можливості, як явище, що міститься поза причинним зв'язком, як внутрішньо творчу енергію людини, що йде від духовного початку і не детерміновано ні природою, ні суспільством і прагне до неможливості. Мислитель не є аморалістом. Він вважає, що норми моралі тоді мають право на існування і керівництво вибором людей, коли вони абсолютні і не залежать від життя того чи іншого суспільства чи класу, коли вони є Божественними у повному значенні цього слова.

3) Відчай здатен поставити під сумнів людську свободу. Він стає основою всезагального закономірного зв'язку причинної зумовленості людського буття.

4) Віра в Бога перероджує людську проблематику, обмежує її лише теологічним контекстом. Віра екзистенційно зосереджує людину на її власній самотності, іншими словами, ставить її в горизонті особистості, що перевершує своєю унікальною конкретністю її абстрактно-всезагальні визначення. Віра дана людині не для того, щоб підтримувати претензії розуму на панування у всесвіті, а для того, щоб вона сама стала господарем у створеному для неї Творцем світі; віра дає їй владу повелівати.

Література

1. *Бердяев Н.А.* Трагедия и обыденность // Бердяев Н.А. Sub specie aeternitatis. Опыт философии, социальные и литературные /1900-1906/. — Спб., 1907. — С.20-40.
2. *Иванов-Розумник Р.* О смысле жизни. Федор Сологуб, Леонид Андреев. Лев Шестов. — Спб., 1908.
3. *Полтарацкий К.П.* Русская религиозная философия // Вопросы философии, 1991. — №2. — С.123-140.
4. *Марченко О.В.* «Усунення етичного» в світлі релігійно-екзистенціальної філософії Л. Шестова //Мультиверсум. — Київ, 1999. — С.73-81.
5. *Рябоконт О.Д.* Протиріччя між розумом та вірою людини у філософії Лева Шестова //Філософська думка, 1999. — №1-2. — С.188-199.
6. *Шестов Л.* На весах Иова /Странствия по душам/. — Париж, 1975.
7. *Шестов Л.* Избранные сочинения /Сост. и вступ., ст. В.Ерофеев. — М., 1999.
8. *Шестов Л.* Только верой. — М., 1993.

9. *Шестов Л.* Соч. в 2-х т.т. — Т.2. — М., 1992.
10. *Шестов Л., Николай Бердяев.* Генезис и экзистенциальная философия. — Спб., 1994.
11. *Янок С.* Відчай і віра. Теологічний екзистенціалізм Л.Шестова // *Людина і Світ*, 2003. — №3. — С.29.

Надійшла до редакції 24.06.2006 р.